

УДК 343.21

В. І. Борисов,

докт. юрид. наук, проф., директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, академік НАПрН України, Заслужений юрист України;

П. Л. Фріс,

докт. юрид. наук, проф., зав. кафедри кримінального права Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, завідувач навчально-наукової лабораторії дослідження проблем політики в сфері боротьби зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ЕФЕКТИВНІСТЬ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ

У статті пропонується визначення ефективності кримінально-правової політики, розглядаються критерії та показники, що впливають на ефективність кримінально-правової політики; вказуються рівні її ефективності; наводяться поняття неефективності та антиефективності кримінально-правової політики; розкриваються умови, в яких реалізується її ефективність.

Ключові слова: кримінально-правова політика; ефективність кримінально-правової політики; рівень ефективності кримінально-правової політики; неефективність кримінально-правової політики; антиефективність кримінально-правової політики.

Політика виражає функції держави щодо керівництва зовнішніми і внутрішніми сферами та напрямками суспільного життя. Важливою складовою внутрішньої політики є боротьба зі злочинністю, що покликана знизити її рівень та забезпечити стан, який відповідає потребам захисту суспільства від злочинів¹. Ідеться про різні за вагомістю напрями державної діяльності в цій

¹ Див. Борисов В. І. Сучасна політика держави у сфері боротьби зі злочинністю та її кримінально-правовий напрям // Право України. – 2012. – № 1–2. – С. 232.

сфері, визначення форм, завдань, змісту діяльності держави та її органів по боротьбі зі злочинністю і тісно пов'язаними з нею іншими видами антисуспільної поведінки². Головним суб'єктом формування такої політики є державна влада³. Державна політика боротьби зі злочинністю складається зі стратегічних напрямів, характерні риси яких зумовлені завданнями, предметом та методами досягнення необхідних для суспільства результатів. Такими напрямками (підсистемами) є: кримінально-правова, кримінально-процесуальна, кримінально-виконавча та кримінологічна політики⁴.

У цьому достатньо широкому комплексі провідне місце належить кримінально-правовій політиці, оскільки саме вона визначає межі злочинного, чим формулює і межі політики у сфері боротьби зі злочинністю у цілому.

Визначення поняття та змісту кримінально-правової політики може бути здійснено шляхом застосування загальної діалектичної методології, яка дає можливість установити її місце у політиці держави та політиці боротьби зі злочинністю, зокрема. Як зазначав ще М. П. Чубинський: «Хто перший застосував термін «кримінальна політика» – в науці не встановлено... Вже в 1804 р. Фейєрбах говорив про кримінальну політику як про поняття, що існує»⁵. Слід віддати належне авторові цих рядків, оскільки саме його перу належать перші ґрунтовні дослідження кримінальної політики, що були здійснені у кримінально-правовій науці⁶.

Оцінюючи розвиток сучасної наукової думки в Україні з питань державної політики в сфері боротьби зі злочинністю у цілому та кримінально-

² Див.: Диваилов И. А. Преступления и уголовная политика (актуальные проблемы организации борьбы с преступностью). – Баку, 1990. – С. 124; Лесников Г. Ю. Понятие уголовной политики, её содержание и принципы / Г. Ю. Лесников, Н. А. Лопашенко // Энциклопедия уголовного права. – СПб., 2005. – Т. 1: Понятие уголовного права. – С. 8–9.

³ Див.: Селіванов А. Правова політика – важлива складова внутрішньої політики Української держави / А. Селіванов, О. Рябченко // Голос України. – 2007. – № 43. – 13 берез.

⁴ Див.: Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации. – Владивосток, 1987. – С. 46–48; Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми : монографія. – К., 2005. – С. 11.

⁵ Чубинский М. П. Очерки уголовной политики (понятие, история и основные проблемы уголовной политики, как составного элемента науки уголовного права). – Х. : Типография «Печатное дело» кн. К. Н. Гагарина, 1905. – С. 64.

⁶ Див. також: Чубинский М. П. Курс уголовной политики. – Изд. 2-ое. – СПб. : Типография т-ва «Общественная польза», 1912. – 426 с.

правової політики, зокрема, слід зазначити, що незважаючи на значну кількість праць, присвячених цій проблемі, довгий час фактично були відсутні її комплексні монографічні вирішення. Фактично єдиною теоретичною спробою визначитись із цим питанням стала дискусія І. М. Даньшина та А. Ф. Зелінського, що була проведена на сторінках журналу «Право України» ще у 1992 р.⁷ У подальшому питання необхідності формування національної кримінально-правової політики було гостро піднято у 1997 р. учасниками «круглого столу» «Засади формування та реалізації кримінальної політики держави за Конституцією України»⁸. Однак при усьому цьому комплексної розробки теоретичних основ кримінально-правової політики України зроблено не було. Лише з 2005 р. почалось дослідження цієї проблеми на монографічному рівнях⁹.

У період 2007–2012 рр. питанням кримінально-правової політики стало приділятися значно набагато більше уваги. Були опубліковані монографічні дослідження Н. А. Савінової¹⁰, К. Б. Марисюка¹¹. Також захищено низку дисертацій на здобуття наукового ступеню кандидата юридичних наук, присвячених аналізу окремих проблем кримінально-правової політики (Ю. І. Микитин, Л. М. Федорак, І. В. Козич та ін.).

Однак позитивно оцінити стан вирішення цього питання у цілому і на теперішній час не є можливим. За більше ніж 20 років незалежності в Україні не було вироблено національної доктрини та концепції боротьби зі злочинністю, так само як і кримінально-правової доктрини з відповідною їй концепцією. Не було розроблено та затверджено цілісної стратегії кримінально-правового впли-

⁷ Див.: Даньшин І. М., Зелінський А. Ф. Кримінальна політика: за і проти // Право України. – 1992. – № 8. – С. 29–31.

⁸ Засади формування та реалізації кримінальної політики держави за Конституцією України : матеріали «круглого столу» // Право України. – 1997. – № 9. – С. 18–21.

⁹ Див.: Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація. – О., 2004.; Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми : монографія. – К. : Атіка, 2005; Фріс П. Л. Нарис історії кримінально-правової політики України : монографія. – К. : Атіка, 2005; Фріс П. Л. Політика у сфері боротьби зі злочинністю і права людини. – Надвірна : ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2009.

¹⁰ Див.: Савінова Н. А. Кримінально-правове забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні: теоретичні та практичні аспекти : монографія. – К. : ТОВ «ДКС», 2011.

¹¹ Див.: Марисюк К. Б. Майнові покарання в Україні (1911–2001 рр.). Питання кримінально-правової політики : монографія. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту імені Василя Стефаника, 2012.

ву на злочинність. Фактично в абсолютній більшості вирішувались (і то не завжди на підставі науково обґрунтованих пропозицій) лише окремі питання (певні з яких були дійсно важливі), що часто приводило до змін у кримінальному законодавстві, як необхідних, так і невиправданих (цього було значно більше)¹².

За даними науковців Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», за період з вересня 2001 р. по травень 2013 р. загальна кількість змін і доповнень до Кримінального кодексу України склала фантастичну цифру – 432. При цьому в 59 статей зміни вносились двічі, в 30 статей – тричі, в 5 статей – чотири рази, в 2 статті – п'ять разів, і в 1 статтю – шість разів. КК було доповнено 63 новими статтями, причому 7 з них на теперішній час виключено з КК, а ще 13 нових статей вже зазнали змін.

Із 447 статей, які були в КК на момент його прийняття у 2001 р., 209 статей (47 %) станом на травень 2013 р. вже змінено. Фактично в середньому щомісячно зміни та доповнення вносяться приблизно в 3 кримінально-правові норми. Звичайно, таке становище багато у чому було викликано саме відсутністю цілісної концепції кримінально-правової політики в країні, в тому числі стратегії розвитку національного кримінального права.

Кримінально-правова політика – нерозривна складова частина всієї політики Української держави. Вона являє собою напрям боротьби зі злочинністю, який базується на нормах законодавства України про кримінальну відповідальність і знаходить свій прояв у законах України, указах Президента України, постановах Кабінету Міністрів України, рішеннях державних органів, політичних партій та громадських організацій, спрямованих на проведення цієї діяльності.

¹² Див.: Тацій В., Борисов В., Тютюгін В. Сучасні проблеми кримінального права України // Голос України. – 2010. – № 168. – 9 жовт. – С. 12–13.

Співвідношення понять «політика держави» – «правова політика» – «політика у сфері боротьби зі злочинністю» та «кримінально-правова політика» являє собою співвідношення загального, особливого та спеціального¹³.

В українській кримінально-правовій теорії фактично не існує суперечностей стосовно розуміння змісту кримінально-правової політики, і вона визначається як системоутворюючий елемент політики держави у сфері боротьби зі злочинністю, *що розробляє стратегію і тактику, формулює основні завдання, принципи, напрями і цілі кримінально-правового впливу на злочинність, виробляє засоби їх досягнення і виражається в нормах законодавства про кримінальну відповідальність, практиці їх застосування, рішеннях офіційного тлумачення Конституційним Судом України кримінально-правових норм, постановках Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ з питань застосування спеціалізованими судами законодавства про кримінальну відповідальність, судових рішеннях Верховного Суду України з приводу неоднакового застосування норм матеріального права (складові кримінально-правової політики).*

Напрями кримінально-правової політики визначаються на підставі групування об'єктів злочинних посягань, які, у свою чергу, визначаються за рівнем значимості суспільних відносин, що ними регулюються. Таким чином, можуть бути виділені: кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти основ національної безпеки; кримінально-правова політика у сфері боротьби зі злочинами проти життя та здоров'я особи; кримінально-правова політика у сфері боротьби зі злочинами проти виборчих, трудових, та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти власності та ін.

¹³ *Примітка.* У науці на теперішній час немає єдності у підході до термінологічного визначення цього напряму політики, хоча, задля справедливості, слід зазначити, що в українській правовій науці більшість авторів останнім часом використовують саме термін «кримінально-правова політика» для визначення політики що пов'язана з формуванням системи норм матеріального кримінального права, визначення меж злочинного і незлочинного, проблем ефективності застосування матеріального кримінального права і т. ін. Для визначення загальної політики у сфері боротьби зі злочинністю все ширше вживається термін «політика у сфері боротьби зі злочинністю»

Зазначені напрями – це, так би мовити, основні складові кримінально-правової політики, всередині яких існує більш детальна диференціація¹⁴. Так, напрям кримінально-правової політики, спрямований на боротьбу зі злочинами в сфері господарської діяльності, у свою чергу складається із піднапрямів: кримінально-правова політика у сфері боротьби із посяганнями на фінансову та банківську системи України; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинними посяганнями на встановлений порядок господарської діяльності; кримінально-правова політика у сфері боротьби із посяганнями на встановлений порядок приватизації та ін.

Разом із тим конкретні умови буття суспільства час від часу висувують «на перший план» кримінально-правової політики ті чи інші конкретні проблеми. Так, Україна першою серед республік колишнього СРСР як пріоритетний вектор кримінально-правової політики визначила боротьбу з торгівлею людьми. Так само, пізніше, сталося і з кримінально-правовою боротьбою з відмиванням (легалізацією) коштів, здобутих злочинним шляхом, та ін. Одночасно слід зазначити наявність функціональної залежності між напрямками, при якій реалізація одних із них впливає (і не завжди позитивно) на ін.¹⁵

Рівневий аналіз кримінально-правової політики дає підстави виділяти: *доктринальний, програмний, законодавчий, правозастосовний, правовиконавчий та науковий* рівні.

Доктринальний рівень передбачає існування державно-політичної доктрини кримінально-правової політики. Як і будь-яка інша політика, кримінально-правова передбачає наявність стратегічного політичного бачення розвитку. На жаль, такої доктрини Україна за роки незалежності не розробила, що, як наслідок, викликає відповідну непослідовність в її здійсненні, прикладом

¹⁴ Див.: Борисов В. І. Сучасна політика держава у сфері боротьби зі злочинності та її кримінально-правовий напрям. – С. 232.

¹⁵ Див.: Борисов В. І. Формы реализации и приоритетные направления уголовно-правовой политики Украины // Наук. вісн. Міжнар. гуманітар. ун-ту. Серія : Юриспруденція. – О., – 2012. – С. 118–124.

чого можуть бути відомі зміни у кримінальному законодавстві, пов'язані із відповідальністю за корупційні правопорушення.

Програмний рівень тісно пов'язаний із доктринальним і передбачає наявність чітких як стратегічних, так і тактичних (короткострокових) планів у галузі законодавчої діяльності та регулювання правозастосовної діяльності у сфері кримінально-правової політики.

Законодавчий (правотворчий) рівень пов'язаний із безпосередньою діяльністю по розробці та прийняттю кримінально-правових актів і директивних (підзаконних) документів, що визначають застосування кримінально-правових норм та інститутів. У правотворчій діяльності держави втілюються стратегічні завдання боротьби зі злочинністю.

Правовиконавчий рівень – найоб'ємніший, оскільки охоплює сферу дотримання кримінально-правових норм, що здійснюється переважною більшістю громадян нашої країни.

Правозастосовний рівень пов'язаний зі сферою застосування кримінально-правових норм та інститутів правоохоронними і судовими органами. Видається, що для кримінально-правової політики правозастосовна діяльність набуває неабиякого значення, оскільки стосується практичного використання й ефективного застосування законодавства про кримінальну відповідальність правоохоронними та судовими органами. Саме цей аспект кримінально-правової політики найбільш яскраво відображає політичну волю держави у боротьбі зі злочинністю, насамперед з тими її проявами, які набувають особливого негативного резонансу для суспільства на сучасному етапі розвитку України. Якщо у правотворчій діяльності втілюються стратегічні завдання боротьби зі злочинністю, то у право-застосовній – тактичні¹⁶.

¹⁶ Див.: Борисов В. І. Сучасна політика держави у сфері боротьби зі злочинністю та її кримінально-правовий напрям. – С. 234.

Науковий рівень охоплює розробку концепцій кримінально-правової боротьби зі злочинністю, яка здійснюється в діяльності науково-дослідних установ та окремих вчених, що розробляють цю проблематику.

Рівнева диференціація кримінально-правової політики дозволяє виділити *суб'єктів кримінально-правової політики*. До них належать: Верховна Рада України; Президент України; Кабінет Міністрів України; Конституційний Суд України; Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ; Верховний Суд України. При цьому суб'єктами кримінально-правової політики визнаються лише ті державні інституції, які формують кримінально-правову політику.

Як *учасники* кримінально-правової політики виступають: суди загальної юрисдикції; правоохоронні органи (прокуратура, МВС, СБУ, органи податкової міліції, органи Державної кримінально-виконавчої служби та ін.); громадяни (як при додержанні ними кримінально-правових приписів, так і у випадках притягнення їх до кримінальної відповідальності за порушення норм КК). Учасники кримінально-правової політики, на відміну від суб'єктів, не формують кримінально-правову політику, а лише діють у сфері кримінально-правової охорони та регулювання.

Українська кримінально-правова політика найтіснішим чином пов'язана з кримінальним правом, яке займає домінуюче становище у політиці у сфері боротьби зі злочинністю. Решта її частин певною мірою є похідною від кримінально-правової політики. Важливо тільки мати на увазі, що, як зазначав І. М. Даньшин, «... не політика в процесі свого розвитку йде за правом, а, навпаки, його правоохоронні галузі формуються відповідно до настанов кримінальної політики»¹⁷.

На відміну від кримінального права, що являє собою більш-менш усталене явище, особливо стосовно положень Загальної частини, кримінально-

¹⁷ Див.: Даньшин І. М., Зелінський А. Ф. Кримінальна політика: за і проти // Право України. – 1992. – № 8 – С. 30.

правова політика – рухоме явище, вона більш гостро реагує на соціальні процеси та відносно швидко піддається змінам курсу політичного життя країни. Разом із тим кримінальне право являє собою інструмент кримінально-правової політики. Управління практичним застосуванням норм законодавства про кримінальну відповідальність означає проведення в життя політики держави у сфері боротьби зі злочинністю. При цьому, поруч із вирішенням загально-правових завдань, необхідних для забезпечення функціональної дії кримінального права (наприклад, визначення принципів кримінального права, змісту його інститутів та субінститутів, підходів щодо виявлення суспільно небезпечних явищ, умов їх криміналізації (декриміналізації), встановлення видів та меж караності, техніки формування норм законів про кримінальну відповідальність, процедури прийняття таких законів, забезпечення їх якості та ефективності у практичному застосуванні), особливої актуальності для суспільства становить визначення у певний час розвитку держави пріоритетних напрямів такої боротьби¹⁸.

Зміст кримінально-правової політики визначається тими завданнями, які стоять перед даним напрямом політики у сфері боротьби зі злочинністю. Кримінально-правова політика є напрямом діяльності держави по боротьбі зі злочинністю шляхом розробки на підставі загальної теорії боротьби зі злочинністю стратегії цієї діяльності із застосуванням специфічних кримінально-правових засобів.

Змістовну сторону – *предмет* кримінально-правової політики – утворюють такі складові.

По-перше, основні принципи кримінально-правового впливу на злочинність. Ці принципи, будучи віддзеркаленням керівних засад політики у сфері боротьби зі злочинністю в законодавстві про кримінальну відповідальність, мають відповідні власні особливості.

¹⁸ Див.: Борисов В. І. Сучасна політика держави у сфері боротьби зі злочинністю та її кримінально-правовий напрям. – С. 236.

По-друге, встановлення кола суспільно небезпечних діянь, що визнаються злочинними (криміналізація), і виключення тих або інших діянь із числа злочинів (декриміналізація).

По-третє, встановлення характеру караності суспільно небезпечних діянь (пеналізація) та умов звільнення від кримінальної відповідальності або покарання, зниження покарання нижче межі, передбаченої нормою закону про кримінальну відповідальність, або заміни більш суворих його видів менш суворими (депеналізація).

По-четверте, визначення альтернативних покаранню заходів кримінально-правового характеру (замінюючих заходів), а також заходів, які застосовуються разом із покаранням (підкріплюючих заходів).

По-п'яте, тлумачення законодавства в галузі боротьби зі злочинністю з метою з'ясування й роз'яснення його точного значення.

По-шосте, діяльність правоохоронних органів щодо застосування норм та інститутів законодавства про кримінальну відповідальність, з'ясування їх ефективності.

По-сьоме, визначення шляхів підвищення ефективності впливу кримінально-правових заходів на правосвідомість населення (правове виховання). З одного боку, діяння, що забороняються, повинні не тільки бути небезпечними, шкідливими в реальній дійсності, але і відобразитися як такі у правовій свідомості суспільства. З другого боку, сама кримінально-правова заборона покликана відповідно впливати на правосвідомість громадян. Кримінальне право виконує свої політичні завдання тоді, коли, оголошуючи те або інше суспільно небезпечне діяння злочинном воно враховує менталітет народу і разом із цим виховує громадян у дусі дотримання законів, тим самим попереджаючи можливість вчинення ними правопорушень. В обох випадках роль правосвідомості в рішенні кримінально-політичних завдань є очевидною.

Як би там не було, безперечно одне – предмет кримінально-правової політики становить не тільки правотворчість, в нього входить і правозастосо-

вна діяльність. Проте головним, основним в її змісті є усвідомлення потреб суспільства в кримінально-правовій охороні суспільних відносин, які мають загально ціннісне значення, виявлення тих негативних явищ, що спричиняють або можуть спричинити шкоду цим відносинам та з якими необхідно боротися кримінально-правовими засобами, встановлення караності суспільно небезпечних діянь, визначення заходів кримінальної відповідальності й умов звільнення від неї та покарання, визначення інших кримінально-правових наслідків вчинення суспільно небезпечних діянь, передбачених законодавством про кримінальну відповідальність.

Завдання кримінально-правової політики визначаються її цілями, які можуть бути диференційовані на матеріальні та юридичні.

Матеріальні цілі торкаються суспільних відносин у неправовій сфері і можуть мати економічний, ідеологічний та інший характер. Можливі різноманітні комбінації вказаних цілей.

Зрозуміло, що, в першу чергу, нас цікавитиме другий аспект проблеми – *юридичні* цілі.

Їх система може бути структурована у такий спосіб:

- зниження рівня злочинності в країні;
- прийняття під кримінально-правову охорону найважливіших суспільних відносин, які мають загально ціннісне значення;
- притягнення до відповідальності всіх осіб, які вчинили порушення кримінально-правових приписів і не користуються правом на звільнення від кримінальної відповідальності;
- звільнення від кримінальної відповідальності максимально можливого кола осіб, притягнення до відповідальності яких не може вважатися відповідним заходом, виходячи з мети спеціальної превенції;
- призначення покарання, яке є відповідним ступеню суспільної небезпечності вчиненого діяння та особі винного;

– застосування інших заходів кримінально-правового характеру, пов'язаних з учиненням особою суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК;

– запобігання злочинності (загальна та спеціальна превенція) на підставі здійснення максимального впливу на осіб з нестійкою морально-правовою установкою;

– формування правосвідомості громадян.

Тип кримінально-правової політики визначається типом суспільно-економічної формації, формою правління чи політичним режимом держави, в якій ця політика здійснюється. На підставі цього українська кримінально-правова політика може бути визначена як *буржуазна, республіканська, демократична*¹⁹.

Перед кримінально-правовою політикою стоїть комплекс завдань, вирішення яких створює передумови для успішної діяльності всієї системи боротьби зі злочинністю і досягнення зазначених цілей.

Вони перебувають у таких сферах:

– визначення загальних засад кримінальної відповідальності та покарання;

– запобігання злочинам методами кримінально-правового впливу (загальна й спеціальна превенція);

– взаємодії з іншими елементами (складовими) політики у сфері боротьби зі злочинністю.

У сфері визначення загальних засад кримінальної відповідальності та покарання. Перед кримінально-правовою політикою стоять завдання чіткого визначення підстав та меж кримінальної відповідальності, системи та порядку призначення покарання, оскільки від цього залежить визначення основних параметрів політики у сфері боротьби зі злочинністю в цілому. В ході розробки

¹⁹ Детальніше див.: Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: Теоретичні, історичні та правові проблеми : монографія. – К., 2005. – С. 42–48.

та прийняття КК України 2001 р. було зроблено в цьому напрямі чимало. Так, в межах його Загальної частини більш чітко визначено насамперед поняття підстави кримінальної відповідальності; межі дії закону про кримінальну відповідальність у просторі на підставі принципів: територіального, громадянства, космополітичного (універсального) та реального; поняття злочину та його види; стадії розвитку умисного злочину; суб'єкт злочину – інститути осудності та обмеженої осудності; суттєво поглиблено нормативне визначення інституту співучасті у злочині; вперше закріплено інститут множинності злочинів; розширено перелік обставин, що виключають злочинність діяння; уперше виділено в окремий розділ інститут звільнення від кримінальної відповідальності; суттєво реформовано систему кримінальних покарань, порядок їх призначення та звільнення від покарання та його відбування; вперше в окремих розділах КК закріплені інститути судимості, примусових заходів медичного характеру та примусового лікування, а також особливості кримінальної відповідальності і покарання неповнолітніх.

І хоча не все, що зроблено, заслуговує безумовної підтримки, в цілому новий КК України фіксує значний крок уперед у розвитку кримінально-правової політики.

У сфері запобігання злочинам методами кримінально-правового впливу. Запобігання злочинам є одним з найважливіших завдань, що стоять перед кримінально-правовою політикою, яка перспективно спрямована на зменшення рівня злочинності в суспільстві. До прийняття КК 2001 р. профілактична функція кримінального закону визначалась виключно на теоретичному рівні. Сьогодні це завдання кримінально-правової політики одержало нормативне закріплення у ст. 1 КК, яка прямо зафіксувала: «Кримінальний кодекс України має своїм завданням ... запобігання злочинам».

Завдання загальної та спеціальної превенції для кримінально-правової політики впливає з джерел останньої²⁰.

Теоретичні розробки питання впливу кримінально-правової політики на злочинність дозволили сформулювати вихідний постулат, який полягає у тому, що загально запобіжний потенціал закону про кримінальну відповідальність полягає не у суворості покарання, а пов'язаний з існуванням загрози його застосування.

Кримінально-правова політика спрямована не лише на забезпечення ретроспективної відповідальності, а й формування у суспільній свідомості позитивної (перспективної) відповідальності, яка являє собою усвідомлення особою відповідальності перед суспільством, переконливості у необхідності суворого дотримання законів, у недопустимості вчинення злочинів та реалізації поведінки, яка заснована на цій установці.

Встановлюючи коло злочинних діянь, кримінально-правова політика впливає на свідомість громадян, виховує в них негативне ставлення до злочину як соціального явища, до особи, яка його вчинила.

Кримінально-правова політика регламентує види заохочувальної кримінально значущої поведінки (необхідна оборона, крайня необхідність, виконання наказу та ін.).

На усвідомлення громадянами обов'язку перед суспільством, недопустимість вчинення злочинів націлені і ті норми Особливої частини КК, які передбачають караність за злочинну бездіяльність, що спричинила істотну шкоду об'єкту кримінально-правової охорони.

Суттєве значення для запобігання злочинам мають і стимулюючі норми законодавства про кримінальну відповідальність, які покликані викликати в особи, яка вже стала на шлях скоєння злочинів і перебуває в постзлочинному стані, намір відмовитися від подальшої злочинної поведінки, встати на шлях

²⁰ Див.: Борисов В. И. Формы реализации и приоритетные направления уголовно-правовой политики Украины. – С. 118–124.

виправлення²¹. КК 2001 р. підняв рівень нормативної оцінки позитивної постзлочинної поведінки (статті 45–47 КК).

Важливого значення у вирішенні завдань запобігання злочинності засобами кримінально-правового нормування суспільно небезпечних явищ набуває відображення в законі про кримінальну відповідальність не лише діянь, характерних для злочину, а й тих дій, що сутнісно підвищують ефективність їх вчинення. Такий напрям нормування може бути визначено як *підтримуюча функція* кримінально-правових норм. Так, велике значення для кримінально-правової профілактики злочинів мають норми, які передбачають кримінальну відповідальність за «організацію», «втягування», «схиляння», «пропозицію», «обіцянку» та т. ін. У теперішній час спостерігається стрімке зростання таких визначень у законодавстві України про кримінальну відповідальність, що безумовно є показником прояву кримінально-правової політики із запобігання злочинності²².

У сфері взаємодії з іншими елементами (складовими) політики у сфері боротьби зі злочинністю. Досягнення очікуваних наслідків у боротьби зі злочинністю можливе лише за умови чіткої взаємодії між всіма елементами політики у сфері боротьби зі злочинністю. Завдяки провідному місцю та ролі, яку відіграє кримінально-правова політика, вона в основному визначає «обличчя» політики у сфері боротьби зі злочинністю в цілому. Це в жодному випадку не принижує значення та роль інших елементів (складових). Однак, як у кожній системі (а політика у сфері боротьби зі злочинністю є відповідною системою, яка характеризується всіма ознаками системи), щось має бути головним, визначальним, так би мовити, рушійною силою. У цій системі цю

²¹ Про поняття та кримінально-правову характеристику постзлочинної поведінки див.: Фріс П. Л. Постзлочинна поведінка як об'єкт правового регулювання та її врахування в правозастосувальній та профілактичній діяльності // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : зб. наук. ст. викладачів юрид. фак-ту). – Вип. IV. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 105–119.

²² Див., наприклад: ч. 1 ст. 354 КК, ч. 1 ст. 368 КК, ч. 1 ст. 369 КК та ін. у редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» від 18 квітня 2013 р. № 221–VII.

функцію перейняла на себе кримінально-правова політика. Саме виходячи з цього завдання, набуває особливого значення налагодження взаємозв'язку кримінально-правової політики з іншими елементами (складовими) політики у сфері боротьби зі злочинністю.

Всі елементи політики у сфері боротьби зі злочинністю будуються на базі спільних для них всіх конституційних принципах, що визначає їх єдність. Як зазначають М. І. Панов і Л. М. Герасіна, вбачається, що принципами сучасної кримінальної політики можна вважати: принцип законності, принцип рівності громадян перед законом, принцип демократизму, принцип справедливості, принцип гуманізму, принцип невідворотності відповідальності, принцип науковості кримінальної політики²³.

Визначені принципи, безсумнівно, є базисними. Однак, аналіз Конституції України дає підстави віднести до кола принципів, які визначають політику у сфері боротьби із злочинністю, і деякі інші, зокрема: принцип поваги до гідності людини; принцип зворотної дії закону в часі, який пом'якшує кримінальну відповідальність або її скасовує; принцип заборони подвійної кримінальної відповідальності.

Зрозуміло, що наявність єдиних основних принципів для всіх елементів політики у сфері боротьби зі злочинністю служить їх координації, узгодженню напрямів та методів реалізації.

В основі кримінально-правової політики перебувають її *методи*, які поділяються на *основні* та *приватні*²⁴ та диференціюються залежно від сфери своєї дії.

²³ Панов М., Герасіна Л. Правова політика як універсальний феномен соціального буття // Право України. – 2001. – № 8. – С. 39.

²⁴ Фріс П. Л., Козич І. В. Про методи політики в сфері боротьби зі злочинністю // Особливості формування законодавства України на сучасному етапі державотворення : матеріали наук.-практ. конф., 14 березня 2013 р. – Івано-Франківськ. – С. 18–21; Лопашенко Н. А. Основы уголовно-правового воздействия: уголовное право, уголовный закон, уголовно-правовая политика. – СПб., 2004. – С. 271; Елифанова Е. В. Концепция уголовно-правовой политики [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rudocs.exdat.com/docs/index-400738.html>. – Загл. с экрана.

Основні методи діють відносно усіх видів суспільних відносин і усіх осіб, які підпадають під ознаки суб'єкта злочину, завдяки ним визначаються межі злочинного і межі кримінально-правової репресії, тобто основні параметри кримінально-правової політики держави. Ними є *криміналізація (декриміналізація)* та *пеналізація (депеналізація)*.

Приватні методи діють на індивідуальному рівні і не визначають кримінально-правову політику у цілому. До цих методів відносяться: інститут обмеження сфери дії закону про кримінальну відповідальність²⁵; інститут звільнення від кримінальної відповідальності; інституту звільнення від відбування покарання та ін.

Від науково обґрунтованого співвідношення основних методів кримінально-правової політики у поєднанні з практикою застосування закону про кримінальну відповідальність залежить *ефективність* кримінально-правової політики, досягнення якої є основною метою всієї політики у сфері боротьби зі злочинністю.

Підсумовуючи викладене, слід ще раз підкреслити, що кримінально-правова політика являє собою системоутворюючий елемент усієї політики у сфері боротьби зі злочинністю, яка розробляє стратегію і тактику, формулює основні завдання, принципи, напрями і цілі кримінально-правового впливу на злочинність та засоби їх досягнення.

Фріс П. Л., Борисов В. И. Эффективность уголовно-правовой политики

В статье предлагается определение эффективности уголовно-правовой политики, рассматриваются критерии и показатели, влияющие на эффективность уголовно-правовой политики; указываются уровни ее эффективности; приводятся понятия неэффективности и антиэффективности уголовно-правовой политики; раскрываются условия, в которых реализуется ее эффективность.

²⁵ Фріс П. Л. Обмеження дії кримінального закону як інститут Українського кримінального права // Наше право. – 2003. – № 2. – С. 41–45; Фріс П. Л. Інститут обмеження сфери дії законодавства про кримінальну відповідальність // Право України. – 2007. – № 11. – С. 141–144.

Ключевые слова: уголовно-правовая политика; эффективность уголовно-правовой политики; уровень эффективности уголовно-правовой политики; неэффективность уголовно-правовой политики; антиэффективность уголовно-правовой политики.

Frys P. L., Borysov V. I. The efficiency of criminal legal policy

The article gives a definition of criminal legal policy efficiency, criteria and indexes, which impact the efficiency of criminal legal policy; the levels of its efficiency are specified; the concepts of inefficiency and anti-efficiency of criminal legal policy are given; the terms of realizing its efficiency are exposed.

Key words: *criminal legal policy; the efficiency of criminal legal policy; level of criminal legal policy efficiency; inefficiency of criminal legal policy; anti-efficiency of criminal legal policy.*